

Mitološke prvine v slovenski ljudski pesmi

V slovenskem ljudskem izročilu je mogoče najti precejšnje število pripovednih pesmi, ki so se ohranile prav do danes. Nekatera območja so bogatejša, druga manj, zanimivo pa je, da jih najdemo celo v neposredni bližini večjih mest (npr. okolica Ljubljane). Pripovedne pesmi pojejo ženske ali moški, lahko tudi skupaj in pogosto večglasno. Še danes nekatere žive kot splošno znane. Največ so jih peli in jih še pojejo ob skupnih delih, ob čuvanju, vahtanju, bedenju pri pokojniku. Po tematiki prevladujejo legendarne in družinske, veliko pa jih je tudi z ljubezensko in mitološko vsebino. Po izvoru so nekatere iz splošneevropske tematike, druge iz starega slovanskega izročila, nekatere pa so slovenske posebnosti (npr. Desetnica). Od splošneevropskih tem (npr. Detomorilka) so tudi take, ki bi jim lahko pripisali prevzem iz grške mitologije. Med temi je vsekakor zanimiva pesem, ki obravnava Orfejev motiv. Na Slovenskem je doslej znanih več kot 30 primerov (z variantami) pesmi »Godec pred peklom«, ki jo uvrščamo, glede na tematiko med bajeslovne in pravljичne pesmi. Tudi pri tej je prevzeta v glavnem samo tema, toda oblikovana nekoliko po svoje. Slovenske posebnosti se kažejo bolj v podrobnostih, ki so razumljivo povezane z domačimi razmerami ob času nastanka oziroma prevzema pesmi.

Za osnovni motiv Orfeja, ki gre v podzemlje, kjer naj bi s svojim petjem in igranjem na glasbilo (liro) rešil umrlo ženo Evridiko, je bistveno sledeče: rešitev iz pekla-podzemlja s pomočjo glasbe. To Orfeju skoraj uspe, saj je že premamil npr. psa Cerbera in tri sodnike, ki sodijo mrtvim in če se ne bi ozrl, ali Evridika sledi njegovemu igranju na liro — pogoj, da jo od mrtvih obudi je namreč bil, da je ne pogleda, da se ne ozre — bi jo bil rešil, tako pa jo za vedno izgubi.

Pesem, ki se je na Slovenskem ohranila, je doživela nekatere spremembe. Po vsebinski plati je prilagojena krščanskemu svetu. Godec ne gre več

reševat svoje žene, pač pa si hoče s svojim igranjem na glasbilo in kot plačilo za to igranje, izbrati in rešiti enega ali več najožjih sorodnikov, katerih duše so pogubljene v peklu zaradi različnih grehov. Ime godca-junaka je dokaj raznoliko: imenuje se lahko *Francel*, *deveti mož-žalostni mož*, *deveti kralj-žalostni kralj*, *Kralj Matjaž*, lahko tudi samo *pobič* ali izjemoma celo *deklica*, najpogosteje pa zasledimo legendarno ime *Sv. Tomaž*, *Sv. Vid*, *Sv. David*, oziroma *Davdek*, *Lavdič* (kar pride iz imena David). Zanimivo je tudi, da godec igra lahko na kaj različna glasbila: *žolte goslice*, *rdeče goslice*, *gosli in črn lok*, *citre*, *citrice*, v nekaterih variantah pa glasbila niso omenjena, pač pa samo igranje npr. *zapiskati*, *zatrobiti*. Junaku-godcu svetujejo imenovane (npr. Bog, Marija, hudič) ali neimenovane osebe, kako naj pride do glasbila, si ga na sejmu kupi, ali kako naj si ga naredi, npr. naj gre na *žegnan britof* in iz kosti naredi goslice, iz zob vijake (ključe pri violini), iz las strune.

Melodija takih pesmi je lahko zelo preprosta, z majhnim obsegom (ambitusom), arhaična, lahko pa je tudi novejša, podobno kot za druge pesmi, ne glede na to, da je besedilo starejše. Morda se je »staro« besedilo »moderniziralo« z novejšo melodijo, zato da se je pesem lažje ohranila.

Najstarejša varianta iz leta 1834 (SLP 48/1) ima zapisano nepopolno melodijo, ki je bila rekonstruirana za objavo v Slovenskih ljudskih pesmih I, Ljubljana 1970. Značilnosti v besedilu so: Kralj Matjaž gre žalosten po stezi, ker je materina duša pogubljena v peklu. Bog ga sreča in mu svetuje naj na sejmu kupi *žolte goslice* in pred peklom zaigra tri melodije ter za plačilo zahteva materino dušo. Ko jo že skoraj reši, le-ta spregovori in zleti nazaj v pekel, kjer bo večno trpela.

SLP 48/1

Sto - ji mi po - lje ši - ro - ko,
 po po - lji ste - za vгла - je - na,
 po ste - zi pr - de kralj Ma - tjaž
 in se ja - ko hu - do dr - ži.

Varianta, zapisana leta 1844 (SLP 48/2) omenja Sv. Tomaža, ki si kupi *rdeče gosli* in sedem let igra pred peklom, kjer zahteva za plačilo štiri duše: očetovo, materino, bratovo in sestrično. Vse reši, le mater ne, ki je bila zadovoljna v peklu, zato jo Sv. Tomaž prime za peto in jo vrže na dno pekla. Ta zapis žal nima melodije.

Zapis iz leta 1945 (SLP 48/3) nima melodije. Po morju vozijo tri barke: v eni je Jezus, v drugi Bog, v tretji Deveti kralj — ta žalostni, ki bi rad rešil starše. Bog mu naroči, naj si kupi *gosli in črn lok*, ter naj gre igrat pred pekel. Za plačilo gre Deveti kralj v črn pekel, duše se primejo za njegov plašč in jih tako reši, razen materine, ker je na zemlji mešala vodo v vino.

Naslednja zapisana varianta iz leta 1860 (SLP 48/4) je tudi brez melodije. Po tekstovni plati je inačica prejšnje, le da so poleg matere, pogubljene

še tri druge duše, ki so ostalim branile, da bi se prijele plašča in se tako rešile.

Zapisana varianta iz leta 1899 (SLP 48/5) je ravnotako brez melodije: *pobič* si žvižga in veselo piska na *pero* (list). Sreča ga Marija in mu pove, da je mati pogubljena. *Pobič* kupi *rmene gosli* in gre gost pred pekel. Za plačilo rešuje duše, ki pa so se ozirale. Bolj ko so se ga oprijemale, bolj so se ozirale. Kakšen je konec, pesem ne pove.

Zapis iz leta 1906 (SLP 48/7) prinaša zanimivo besedilo in melodijo: Francel mlad išče očeta in mater. Pride pred pekel, *hudoba* ga vpraša, kaj hoče. Francel zahteva duše, ki jih *hudoba* spodi iz pekla. Kratko besedilo ne pove, kako si je Francel prislužil rešitev duš. Dvovrstično kitico tvorita dva sedmerca, od katerih se drugi ponavlja. Pri ponovitvi drugega verza se v melodiji 2/4 takt spremeni v 3/4.

SLP 48/7

Biv je e - den Fran - cel mlad,
u - mr - li so mu o - če, mat.
u - mr - li so mu o - če, mat.

Leto kasneje 1907 (SLP 48/8) je bila zapisana nova varianta z melodijo. Nekdo, neimenovani, gre s *citricami* igrat pred pekel, da bi rešil štiri duše: očetovo, materino, sestrično in bratovo. Dvovrstična kitica v sedmercih ima refren: *le-re-lare-la, le-re-lare-la*. Skoraj enak napev smo posneli tudi leta 1970!

SLP 48/8

Jaz mam e - ne ci - tri - ce,
grem pred pe - kel i - grat ze,
le - re - la - re - la, le - re - la, re - la - la.

Zapis besedila in melodije iz leta 1910 (SLP 48/9) prvič omenja ime Davdek (od David). Davdek sreča nekoga, ki mu svetuje naj gre na *žegnan britof* in si iz kosti naredi goslice, iz zob ključce, iz las strune ter naj gre igrat pred pekel. Zaigra dve melodiji: prva je *Direndaj*, druga pa je od *Jezusa in Marije*. Hudoba ne more zdržati in ga vpraša za plačilo. Davdek zahteva duše očeta, matere in mlajšega brata. Hudoba mu odgovori, da je mati goljufala pri vinu, oče je bil tat in brat kvartopirec. Ali je Davdeku uspelo rešiti dušice, pesem ne pove. Kitica je štirivrstična (razen 5., ki je dvovrstična). Melodija je preprosta in relativno stara.

SLP 48/9

" Oh, kod s_upa ho - du, Dav - dek ti,
 oh, kod s_upa ho - du, Dav - dek, ti? "
 "Vse sem ob - ho - du, pov - sod sem biw,
 sam v_{se}-tih ne - be -sih še ni - sem biw."

Isti zapisovalec je v letih 1911 in 1912 (SLP 48/10—11) zapisal besedilo in melodijo še dveh variant. Francel išče očeta in mater. Hudoba ga sreča in mu pove, da sta starša v peklu, ter ju kratkoma lo spodi iz pekla. Iz besedila ne zve mo kaj je Francel delal, ali je godel? Tudi ne zve mo na kakšen način in zakaj sta starša rešena. Zadnji vrstici obeh variant omenjata češčenje Marije. Pesmi se razlikujeta po tem, da je ena dvovrstična s ponovitvijo drugega verza, druga je štirivrstična. Melodija prve je podobna že omenjeni pesmi iz leta 1906, druga melodija pa je novejšega izvora.

Fran - cel je biw groz - no mlad,
 u - mr - li so mi o - če, mat,
 u - mr - li so mi o - če, mat,

SLP 48/11

Fran - cel je biw či - sto mlad,
 vmr - li so mi o - če, mat,
 kruh - ka m_{oj}nej mu kdu da - jat,
 sam si - ga nej znaw je - mat

Zanimiv, toda žal nepopoln zapis brez melodije iz leta 1899 (SLP 48/30) se loči od vseh drugih variant po tem, da junak-godec ni moški, pač pa ženska. Vsekakor edinstven in presenetljiv primer. Mimogrede bodi povedano, da slovenščina niti nima izraza za žensko, ki igra na glasbilo (npr. plesalec/plesalka, pevec/pevka toda godec/?). Deklica pometa raj in je žalostna, ker duši staršev ni v raju. Marija ji svetuje naj vzame *lepe goslice* in gre igrat pred pekel. Hudoba ji noče za plačilo dati duš, zato pride Marija — deus ex machina —, ki zdrobi peklena vrata in reši duši.

Po zadnji vojni so sodelavci Sekcije za glasbeno narodopisje ISN ZRC SAZU posneli na magnetofonski trak več variant, od katerih sem za to priložnost izbral štiri primere. Prvi primer je iz leta 1961 (SLP 48/17) in je po besedilu zelo podobna že omenjeni inačici iz leta 1845 (SLP 48/3). Po vodi plavajo tri ladje: v prvi je Marija, v drugi Jezušček in v tretji Sv. Vid. Marija žalostnemu Vidu pravi, naj ne bo žalosten, naj si kupi *goslice* in zaigra tri melodije. Za plačilo naj zahteva očeta in mater. Očeta odpelje iz pekla, nato še mater, ki pa nezadovoljna zavpije ter se zato trikrat globlje pogrezne v pekel. Sv. Vid reši in popelje iz pekla še brata in sestro. Rešeni se mu zahvalijo. Melodija gre v nekoliko rubatem 3/8 taktu in ima kar širok obseg (ambitus).

Rubato $\text{ca}=160$ SLP 48/17

Po vo - di mi pla - va - jo la - dje tri,
vse tri so le - pe pi - sa - ne,
vse tri so mi le - pe pi - sa - ne,
vse tri so mi le - pe pi - sa - ne.

Drugi primer je bil posnet leta 1956 (SLP 48/15) in je tekstovno žal nepopoln. Omenja samo naslednje: *Klukasti* (hudoba) povpraša pobiča, kaj hoče imeti za plačilo. Pobič hoče iti gor in dol po peklu. Mati se ga oprime, toda ozira se nazaj. Bolj ko se je ozirala, bolj se je vdiral v pekel. Več besedila se pevka ni spomnila. Zanimivo pa je, da je mati pogubljena, ker se je ozirala. Verjetno je moral pobič na kaj igrati, saj ga *Klukasti* — hudoba — vpraša za plačilo. Melodija v 3/8 taktu je bržkone novejšega izvora.

$\text{♩} \cdot 66$ SLP 48/15

Pr - šu je ven ta klu - kas - ti;
/ "Po - bič, kaj češ za lon i - met?"/

Snemanje ljudskih pesmi v Benečiji. Sodelavca Julijan Strajnar in Marko Terseglav.

Tretji primer je iz leta 1970 (SLP 48/31 — samo besedilo). Besedilo je po vsebini in obliki podobno besedilom iz leta 1907 ter še kasnejšim povojnim zapisom (SLP 48/14 in 48/16). Skoraj identična, ali vsaj zelo podobna, je tudi melodija. V našem primeru je refren dvovrstične kitice: *šadiradirom, dirom pom pom pom pom*.

♩ = 208 GNI 32.513

Jaz bom jed - ne ci - tre ku - pu,
 paj bom le - pe no - te i - grow.
 ša - di ra - di ro - om, di - rom, pom, pom, pom, pom

Zadnji primer (SLP 48/22 C), posnet leta 1962, je prav gotovo najzanimivejši. Je le eden od mnogih zvočnih zapisov v Reziji, kjer se je ta pesem še najbolj živo ohranila v péti in skoraj popolni tekstovni obliki. Rezijanske variante se od drugih slovenskih nekoliko razlikujejo. V njih se junak-godec imenuje *sveti Santilawdić* (Sveti, sveti Lawdić — deminutiv od Davida).

Hodi po poti, sreča nekoga (tudi dve deklici), pride pred pekel in piska ter trobi, da bi rešil mater, očeta in brata. Mati je obešena za lase — mešala je vodo v vino; oče je obešen za jezik — uboge je siromašil, bogate bogatil; brata plešeta po peklu — obrekovala in zasmehovala sta ljudi. Grehi niso torej verske narave pač pa povsem posvetne, družbene, človeške narave. Sveti Santilawdić vse reši in odpelje v raj, v nebesa. Primer je nekoliko krajša tekstovna varianta, v besedilu našteva samo grehe, ne pa tudi kazni, vendar pa po glasbeni plati predstavlja pravo arhaično redkost celo v evropskem merilu. Preprosti način petja kratke glasbene fraze — melodije na treh tonih — je eden najstarejših načinov petja pripovednih pesmi. Verz teče v šesterцу, ki ima včasih anakruzo. Vsak verz ima kratko melodijo, vsega na treh tonih: g, a, h, ki se pravzaprav kar naprej ponavlja.

Poco rubato, $\text{♩} = 88$ SLP 48/22 C

Sve-ti San - ti - law - dić
e rü-di šaw nu ö - kow.
E do - šow nu pre pa - klö.
Za-pys-kow nu za - trom - be-low..

S tem kraktim prispevkom sem hotel opozoriti (ali vsaj vzbuditi radovednost nekaterih raziskovalcev) na nekatere mitološke elemente v slovenski ljudski pesmi, ki kažejo na to, da gre verjetno za nadaljevanje antičnega izročila o Orfeju. Na vprašanje, kako, kdaj in tudi zakaj je prav ta motiv zašel na slovensko etnično območje, kjer se je v živi, péti obliki ohranil prav do danes, seveda še ne moremo odgovoriti. Manjkajo nam natančne raziskave in analize primerjalnega gradiva, zlasti zanesljivega gradiva z drugih etničnih območij, posebno še sredozemskih. Res je, da so se nekateri raziskovalci že ukvarjali s to in podobno tematiko, vendar bolj, ali zgolj, z vsebinske, tekstovne plati. Še vedno nam pa manjkajo natančne in podrobne etnomuzikološke raziskave, ki bi nam dale, o tem sem prepričan, prav zanimive in koristne ugotovitve.

Résumé

QUELQUES ELEMENTS MYTHOLOGIQUES DANS LA CHANSON TRADITIONNELLE SLOVÈNE

Sur le territoire ethnique slovène, on trouve, dans la tradition musicale populaire, un assez grand nombre de chansons narratives qui se sont conservées jusqu'à nos jours. Selon leurs sujets, certaines chansons comportent des thèmes généralement connus en Europe, d'autres proviennent de l'ancienne tradition slave, mais il y en a aussi dont les thèmes sont essentiellement slovènes (p. ex. Desetnica — La dixième fille). Parmi les thèmes appartenant à la tradition européenne, il y en a dont l'origine pourrait être attribuée à la mythologie grecque. Il serait intéressant de mentionner parmi celles-ci, la chanson narrative dont le thème se rattache au mythe d'Orphée. Jusqu'ici, nous connaissons en Slovénie plus de 30 exemples — variantes — de la chanson »Godec pred pekлом« (Le musicien devant la porte des Enfers) que, d'après son thème, nous classons parmi les chansons mythologiques et féeriques. Cette chanson ne fait en principe que reprendre le thème d'Orphée, en le modifiant un peu à sa manière. Les particularités typiquement slovènes se trouvent surtout dans les détails, liés naturellement à l'époque où la chanson fut reprise ou composée.

La chanson connue en Slovénie, a subi naturellement quelques modifications. Elle se plie aux règles et à la pensée du monde chrétien. Le musicien n'y part plus aux Enfers pour sauver sa femme, mais il veut, en faisant de la musique, sauver un ou plusieurs parents proches, dont les âmes se trouvent aux Enfers à cause de différents péchés qu'ils avaient commis de leur vie.

La mélodie de ces chansons peut être très ancienne (simple), à ambitus restreint, archaïque, mais elle peut être aussi plus récente, reprise à d'autres chansons, même si le texte est plus ancien. Il se peut que le texte »ancien« ait été »modernisé« par une mélodie plus récente, ce qui a facilité peut-être la conservation de la chanson.

Il serait possible de supposer une continuation directe du mythe antique d'Orphée. Toutefois, aujourd'hui, il n'est pas possible de répondre comment, quand et pourquoi ce motif a trouvé le chemin du territoire ethnique slovène où il a été conservé dans les chansons sous une forme vivante jusqu'à nos jours. Nous manquons de recherches et d'analyses précises de matériaux comparatifs, et surtout, authentiques, provenant d'autres territoires ethniques, de préférence méditerranéens. Il est vrai que quelques chercheurs ont déjà traité ce thème (ainsi que des thèmes semblables), mais ils se sont occupés surtout du contenu, du texte. Nous manquons par contre de recherches ethnomusicologiques, précises et détaillées qui pourraient donner, j'en suis persuadé, aussi des résultats intéressants et utiles.